

štva, ipak, temeljniji i trajniji rezultati duhovnog stvaralaštva, u osnovi, zavise od unutrašnjih, duhovnih podsticaja, od čina onih koji su nošeni strašću traganja za istinom o sebi, društvu i ovom vremenu. Obe su pomenute strane javnog delovanja intelektualca nerazdvojne, pristanak na njihovo razdvajanje, na neumni raskid spoznaje istorijskih mogućnosti čovekovanja i volje da se one ostvare, značio bi predavanje pukom vremenskom trajanju i tumananju u neshvaćenim prilikama.⁸ Ukoliko ova, izvorna, strast intelektualca bude prisutnija u našem javnom životu, utoliko su veći izgledi za očuvanje, tačnije, sticanje ljudskog i intelektualnog dostojanstva, bez obzira na izvesnost pohvala i poruga.

8) Podrobnije o odnosu volje i svesti u logosu, o spoznaji i zainteresovanosti za istorijska zbivanja, o odnosu »samorefleksije« i »emancipatorskog interesa spoznaje«, kao i o odnosu intelektualca prema politici, vidi: J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1968. i *Technik und Wissenschaft als »Ideologie«*, Suhrkamp Verlag, 1969.

PRAXIS, Zagreb, godina VIII, br. 2/1971.

PROTIVURJEČNOSTI I NEDOREČENOSTI JUGOSLAVENSKOG SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA

Rudi Supek

Zagreb

Jugoslavensko radničko samoupravljanje navršilo je dvadeset i jednu godinu. To je doba zrelosti. U životu se pojedinca pretpostavlja da je sposoban doista da upravlja sam sobom. Da li je to slučaj i s našim samoupravnim društvom? Pokušat ćemo odgovoriti kritički na ovo pitanje. Kao samoupravljači pozvani smo da odgovorimo na ovo pitanje sada, u vrijeme kad se održava Drugi kongres samoupravljača. Ne znamo, da li će se naš odgovor mnogo razlikovati od drugih, ali će se podudarati s ostalima barem u jednom: općoj svijesti da su u njemu iskrsele neke teškoće, da nešto valja mijenjati. Mi ćemo, pri tome, zanemariti sve one za našu zemlju toliko tipične uvjete i momente, koje mogu i najbolje zamišljeni sistem dovesti do kvarenja i neuspjeha. Potražiti ćemo, usprkos svim poznatim »subjektivnim slabostima i nedaćama«, ono što je u njemu racionalno, čak »idealno« zamišljeno, i ispitati to na osnovu same unutarne logike njegova funkcioniranja. Tako ćemo se unaprijed osloboditi prigovora da se bavimo »nekonstruktivnom kritikom« našeg socijalističkog sistema. Kritičko razmatranje našeg sistema ne nalaze nam samo naša momentana unutarnja situacija, već mnogo više povećani interes suvremenog radničkog pokreta, i progresivnih umova u svijetu uopće, za participativnu demokraciju ili samoupravni sistem kao dosada jedinu moguću alternativu etatističkom shvaćanju socijalizma.

RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE I SVIJET OKO NAS

Iako začeto u uvjetima oštre političke i ideološke izolacije, radničko samoupravljanje pokazalo se kao najuspješnije oruđe da, pored politike svrstavanja u odnosu na blokovsku podjelu svijetu afirmiramo politiku idejnog svrstavanja u odnosu na

izgradnju samog socijalističkog društva. Principijelni stav o »vlastitom putu u socijalizam«, prihvaćen na riječi od svih komunističkih partija, nije se na taj način ograničio na više neutralni pluralizam putova u socijalizam i socijalističkih modela društvenog uređenja, već je dobio jedan izrazito ofenzivni karakter kao put u prevladavanju jednog socijalizma koji to nije, kao odbacivanje određene socijalističke prakse, kao suprotnost etatističkom i birokratskom socijalizmu.

U kritici etatističkog socijalizma i njegove najpoznatije deformacije u vidu staljinizma možemo u suvremenom radničkom pokretu razlikovati jedan *minimalistički* i jedan *maksimalistički* stav:

1. Minimalistički se sastoji u isticanju načela »vlastitog puta u socijalizam«, što znači ograđivanje od negativnih pojava u nekim socijalističkim zemljama, obećanje da ćemo to u vlastitoj zemlji bolje izvesti, ali što nužno uključuje i različite modele socijalizma ili izvjestan pluralizam u marksističkoj interpretaciji političke i socijalne zbilje. Većina komunističkih partija usvojila je ovo načelo, iako ne želi zbog »jedinstva radničkog pokreta« povući iz njega odgovarajuće teorijske konsekvencije.

2. Maksimalistički se sastoji u nastojanju da se teorijsko-kritički prevlada (u Jugoslaviji i praktički) etatistički socijalizam na temelju Marxove teorije o odumiranju države i teorije otuđenja (državno-političke institucije kao otuđeni oblik ljudske društvenosti, itd.). U tom se okviru nameće ideja radničkog samoupravljanja.

Dok minimalistički stav ostaje na nivou političke taktike i pokušava da svoj oportunizam opravdava političko-taktičkim razlozima, dotle maksimalistički predstavlja dosljednu teorijsku kritiku, koja stavlja u pitanje samu prirodu socijalizma, stvarni sadržaj socijalističke revolucije i putove njenog ostvarivanja, pa stoga ima opći teorijski i političko-strategijski karakter. Zato nije čudno što su se upravo vodeći marksisti teoretičari, od G. Lukácsa, do R. Garaudyja, obračunali sa dogmatskom i apologetskom filozofijom, koja pod imenom »marksizma-lenjinizma« služi kao osnova etatističkom socijalizmu, i kao takva nužno predstavlja reviziju Marxove misli. Pojačani napadi oficijelnih sovjetskih ideologa, naročito nakon okupacije Čehoslovačke, protiv takozvanog »revizionizma« u marksizmu, čiji su predstavnici vodeći marksistički filozofi, kao što su E. Bloch, E. Fromm, G. Lukács, E. Fischer, H. Lefebvre, J. Habermas, K. Kosik, L. Goldmann, H. Marcuse, i u najnovije vrijeme R. Garaudy, kao i toliki drugi, među njima i marksisti oko časopisa »Praxis«, samo potvrđuju da je etatistički socijalizam izgubio bitku na području marksističke teorije, barem na ovom starom kontinentu na kojem se i rodio.

Filozofska kritika teorijskih osnova etatističkog socijalizma zbilja se istovremeno s jačanjem ideje radničkog samoupravljanja, koja je logički slijedila iz već postojećih oblika radničkog

učestvovanja i participacije, i nametnula se kao zahtjev za kvalitativnim promjenama u samom sindikalnom pokretu u zapadno-evropskim zemljama. Ovu ideju prihvatili su u svojem pokretu i studenti, najviše dio Nove ljevice, ali i ostale kategorije intelektualaca, naročito one koja predstavlja takozvanu »najamničku inteligenciju«. Tako je došlo do konvergencije u radničkom pokretu i lijevim intelektualnim kretanjima u smjeru ideje radničkog samoupravljanja.

Ako bismo htjeli ukratko izložiti, zašto je radničko samoupravljanje postalo tema dana u radničkom pokretu, lijevim intelektualnim krugovima, pa čak i u progresivnom dijelu liberalne buržoazije tada možemo navesti slijedeće razloge:

1. Moderna sociologija i socijalna psihologija, nakon otkrića »ljudskog faktora« u proizvodnji, posvetila je bezbroj studija izučavanju »motivacije i participacije« radnika i namještenika u proizvodnji i, nezavisno od marksizma u najvećem broju slučajeva, došla do zaključka o potrebi radničkog učestvovanja u procesima odlučivanja u poduzeću. A od učestvovanja do samoupravljanja samo je jedan (revolucionarni) korak.

2. Nakon što su radnički sindikati putem kolektivnih ugovora izborili pravo da učestvuju u nekim procesima odlučivanja u poduzeću (Mitbestimmungsrecht, joint consultation, comité d'entreprise), prvenstveno onima koji se odnose na uvjete rada i namještenja, postavio se prirodno kao slijedeći korak zahtjev da se od »kvantitativnih revandikacija« (povećanje plaća) prijeđe na »kvalitativne revandikacije« (proširenje participacije sve do samoupravljanja). Ove su težnje naročito došle do izražaja u toku burne 1968. godine u Francuskoj i nakon toga.

3. Ekspanzija tercijarnih djelatnosti, stvaranje »intelektualnog proletarijata«, »sindikalizam poduzeća« u tehnološki razvijenim poduzećima s novim oblicima integracija manualnih i intelektualnih radnika, sve veća anonimnost korupcijskog kapitala (takozvana »menadžerska revolucija«) — sve je to pridonijelo da se ideja samoupravljanja nametne kao logična posljedica demokratizacije i »normalizacije« upravljanja poduzećem.

4. Sve vidljiviji prinudni i nasilni karakter etatističkog socijalizma (visoke kazne za opoziciona mišljenja, odsutnost građanskih prava, slanje u ludnicu kritički raspoloženih učenjaka, antisemitizam, okupacija Čehoslovačke, itd.) rađao je potrebu za jednom drugom alternativom ovome socijalizmu, koja ne bi vodila u buržoasku demokraciju odnosno u socijal-demokraciju već u jedan doista novi oblik socijalističke demokracije.

5. Sve više rastuće uvjerenje da će visokorazvijene zemlje, što su se našle pod udarom etatizma i centralizma, odnosno povećane centralizacije društvenih odluka, potražiti izlaz u oblicima participativne ili direktne demokracije. Znanstveno-tehnološka revolucija, sa razvitkom kibernetike, automacije i modernih komunikacionih sredstava, ukazala je na mogućnost daleko veće decentralizacije nego što je to bio slučaj u nerazvijenim društve-

nim sistemima, a isto tako i na činjenicu da tehnologija postaje sve više »infrastruktura društva« oslobađajući društvo od ekonomskog i tehničkog determinizma i dajući daleko veće mogućnosti da se društvo organizira u skladu sa potrebama čovjeka.

6. Ideja samoupravljanja uvjetovala je i razradu jedne ofenzivne strategije radničkog pokreta u visokorazvijenim zemljama, koja se doduše nalazi tek u oblikovanju, ali koja znači odlučan prekid s onom pasivnošću što proizlazi iz iščekivanja da će evropske zemlje osloboditi »snage Trećeg svijeta« ili Sovjetska armija. Ofenzivnost ove strategije očituje se u konvergenciji streljenja k samoupravljanju kako kod radništva, tako i kod širokih slojeva »najamničke inteligencije«. Ova dva faktora, na žalost, još nisu našla odgovarajuću sinhronizaciju u svojim idejama i akcijama, pa tako radnički pokreti još uvijek stoje pod utjecajem dogmatizma, a intelektualni pokreti pod utjecajem »gošizma«, radikalnog »ljevičarenja« bez jasno postavljenih ciljeva i strategije, koja bi im omogućila čvrsto povezivanje s radničkim pokretom, usprkos idejnom zaostajanju nekih rukovodstava komunističkih partija.

7. Marksistička intelektualna avangarda postaje svjesna da je ideja samoupravljanja jedan od ključnih elemenata u stvaranju ofenzivne strategije, i stoga ne haje mnogo što napadi na nju od strane birokratskih rukovodstava, od kojih neka u socijalističkim zemljama sve otvorenije nastoje rehabilitirati staljinizam, ne prestaju; što se i nadalje nalaze pod njihovom paljbom, a da pri tome nisu ništa izgubili od svojeg uvjerenja i borbenosti. Kao i ranije tako i danas marksistička avangarda zna da je povijesna istina na njenoj strani, i da je stvar njene odgovornosti da suvremeni socijalizam i radnički pokret dovede u sklad s najprogressivnijim težnjama suvremenog čovječanstva.

Bez pretjerivanja možemo zaključiti da mnogobrojni razlozi političke, znanstvene i humanističko-filozofske prirode govore danas u Evropi u prilog samoupravnom socijalizmu. Ti su razlozi toliko snažni, da ih ne bi mogao pokolebati niti potpun promašaj s radničkim samoupravljanjem u Jugoslaviji. U tom pogledu možemo parafrazirati već jednu poznatu situaciju: kao što »istina o Staljinu« nije mogla pokolebati vjeru u socijalizam, već je samo postavila u oštrijem obliku pitanje o njegovu sadržaju i ciljevima, tako ni »istina o jugoslavenskom radničkom samoupravljanju« ne može pokolebati vjeru u radničko samoupravljanje, već može jedino na jasniji način postaviti pitanje o načinu njegova ostvarenja. No, da li smo mi danas u mogućnosti da kažemo »istinu o jugoslavenskom radničkom samoupravljanju«, to jest, da li raspoložemo dovoljno širokom povijesnom perspektivom, kako bismo mogli objektivno sagledati njegove »dobre i loše strane«, ono što valja odbaciti i ono što valja zadržati, kod nas i u drugim zemljama koje će poraditi na njegovu ostvarenju? Čini nam se da su nam neke stvari postale jasne, i da nas obavezuju da ih jasno iznesemo kako radi nas, tako i radi drugih.

ŠTO JE POGREŠNO U KONCEPCIJI RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA?

Očito je da sami principi na kojima je ono izgrađeno nisu pogrešni: da čovjek — proizvođač ima pravo da odlučuje o rezultatima svojeg rada, da država ne otuđuje i svojevolarno raspolaže viškom rada što ga stvara radnička klasa, da pravo rukovođenja radnim organizacijama imaju svi radnici i namještenici koji se nalaze u radnom odnosu. Pogrešna može biti njihova nedovoljna razrađenost i prevođenje u sam društveni sistem.

Izgleda da je u razradi i primjeni našeg radničkog samoupravljanja prevladala jedna *demokratsko-liberalistička* ili »proudhonistička« koncepcija.¹ Koje su osnovne crte ove koncepcije?

Prvo, osnovu društva predstavljaju dobrovoljne asocijacije proizvođača (mutualističke organizacije), koje nemaju potrebu za političkim posrednicima u obliku države ili političkih partija. (Država odumire!) Ove organizacije moraju raspolagati izvjesnim »posjedom«, koje je »sinteza privatnog i grupnog vlasništva«. Proudhon ima poteškoća, kao uostalom i naši pravnici, da na osnovu rimskog prava definira pravni status ovakve organizacije, ali on najbolje odgovara onome što mi danas zovemo »grupnim vlasništvom«, dakle jedna mješavina privatnog i kolektivnog vlasništva (privatno naročito s obzirom na usi et frui, a kolektivno s obzirom na abuti!).

Drugo, proizvodni odnosi među asocijacijama proizvođača počivaju na *slobodnoj razmjeni* proizvoda, koja pretpostavlja *ugovorene ili kontraktualne* odnose između zainteresiranih stranaka bez intervencije neke treće sile. Društvo zasnovano na mutualističkim asocijacijama rukovodi se načelom »usluga za uslugu, proizvod za proizvod, zajam za zajam, osiguranje za osiguranje, kredit za kredit, garancija za garanciju. . . U tom sistemu radnik nije više rob Države, progutan za cijenu zajednice. On je slobodan čovjek, svoj istinski gospodar, koji djeluje na vlastitu inicijativu i ličnu odgovornost.« (P. J. Proudhon)²

Treće, stavljanjem težišta na slobodnu razmjenu, kao princip lične slobode i autonomije asocijacije, pojavljuje se *tržište* kao bitni medij razmjene, a *zakoni ponude i potražnje* kao regulatori proizvodnje. »Zastupnici mutualizma poznaju isto tako dobro kao bilo tko drugi zakone *ponude i potražnje* i čuvat će se da ih ne povrijede. Potanki i česti statistički izvještaji, tačna obavještenja o potrebama i životnom standardu, poštena analiza proizvodnih troškova, predviđanje svih eventualnosti, utvrđivanje nakon prijateljske diskusije *maksimuma i minimuma* profitnih stopa, uzimanje u obzir s tim povezanoga rizika, organizacija koor-

1) Potonji op's ove koncepcije nalazi se u mojoj knjizi »Moć i socijalizam« koja će doskora izići iz štampe. Tamo su obrađeni i drugi tipovi proizvodne organizacije, također i demokratsko-humanistička ili funkcionalistička koncepcija radničkog samoupravljanja koja nam služi kao osnova za kritiku našeg sistema.

2) P. J. Proudhon, Selected Writings, Doubleday, 1969, str. 59.

dinirajućih društava: sve te stvari, grubo govoreći, čine mjere pomoću kojih nadamo se da ćemo regulirati tržište. Tu će biti toliko slobode koliko želimo, ali mnogo je važnije od slobode iskrenost, uzajamnost i prosvjećenje za sve.« (Ibid. str. 70). Nije potrebno da upozoravamo kako u jugoslavenskoj praksi izgleda »samoupravno dogovaranje«, utvrđivanje profitnih stopa, te iskrenost i uzajamnost! Proudhon je bio u odnosu na ulogu tržišta izraziti građanski liberal, iako je uviđao potrebu da se tržište kontrolira pomoću analize privrednih procesa, i u skladu s takvom analizom intervenira. Naša je praksa u tom pogledu još liberalnija od Proudhonove zamisli, a o njenim posljedicama reći ćemo nešto više dalje.

Četvrto, ugovorni odnosi neće vladati samo u ekonomskom nego i u političkom području društvenog života. »Umjesto zakona imat ćemo ugovore. Nikakvi se zakoni neće donositi većinom glasova niti jednoglasno. Svaki građanin, svaka komuna ili udruženje pravit će svoje vlastite zakone.«(99) Dosljedno sproveden princip političke decentralizacije isključuje zakone s općim važenjem.

Peto, društvena integracija stvarat će se odozdo, na osnovu ekonomskih odnosa, a ne na osnovu zajedničkih političkih odluka. »Umjesto političke vlasti, imat ćemo ekonomske sile.«(99)

Šesto, klasnu podjelu društva zamijenit će socio-profesionalna ili korporativistička. »Umjesto stare klasne podjele građana na plemenitaše i puk, buržoaziju i proletarijat, imat ćemo kategorije i klase što se odnose na različite funkcije: poljoprivredu, industriju, trgovinu i tako dalje.«(99)

Sedmo, Proudhon je bio dovoljno dijalektičar i lišen političko-pragmatičke sposobnosti za cik-cak-politiku, da uvidi kako njegovo društvo zasnovano na samoupravnim dobrovoljnim asocijacijama ne može izbjeći unutarnje protivurječnosti. Pošto je demokratsko-liberalističku tržišnu razmjenu izjednačio sa slobodom i nezavisnošću proizvodne djelatnosti, uvidio je da tržišna razmjena nužno narušava jednakost među proizvođačima i njihovu solidarnost. Zato mu se činilo da se ne može postići jednakost bez upotrebe zakona, to jest nekih općih propisa koji reguliraju razmjenu. »Zajednica traži jednakost i zakon. Vlasništvo, koje je rođeno iz autonomije razuma i poštivanja individualnih zasluga, želi iznad svega nezavisnost i proporcionalnost.

Ali zajednica, pogrešno uzimajući jednoličnost kao zakon, i poravnajući nadalje radi jednakosti, postaje tiranska i nepravdna. Vlasništvo, pomoću njegova despotizma i narušavanja prava, doskora postaje tlačćeće i radi protiv interesa društva.

Ono što zajednica i vlasništvo žele, jest dobro, ali ono što oni u stvari proizvode, zlo je. Zašto je tome tako? To je stoga što je svaki isključiv i previđa dva elementa u društvu. Zajednica odbacuje nezavisnost i proporcionalnost, dok vlasništvo ne ispunjava uvjete jednakosti i zakona. (Što je vlasništvo?, 1840, str. 342) Proudhon predlaže da se vodi računa o uravnoteženom do-

ziranju ovih četiriju elemenata koji se inače isključuju: jednakost, zakon, vlasništvo, proporcionalnost.

U našem radničkom samoupravljanju nalazimo istu protivurječnost i iste dileme: s jedne strane, davanje pune autonomije u privređivanju pojedinim samoupravnim organizacijama, što u tržišnoj privredi nužno vodi do nejednakosti u dohotku i ličnim primanjima (otpor prema »uravnolovki«, odnosno poštivanju »proporcionalnosti« — nagrađivanja prema radnom efektu organizacije, a ne prema ličnom radu); a s druge strane, pritisak radnih ljudi k jednakosti u nagrađivanju i društvenom položaju u ime zajednice. Naš sistem dao je punu slobodu tržišnim robno-novčanim odnosima (ne uzimamo sada u obzir ona ograničenja što proizlaze iz davanja državi određenog dijela viška vrijednosti, jer se radi o principijelnom stavu), pa je čak stvorena i posebna ideologija o »socijalističkim robno-novčanim odnosima« i o »socijalističkom tržištu«, iako zakoni tržišta djeluju podjednako u kapitalizmu i socijalizmu, kao i u bilo kojem društvu koje sadrži tržišnu robno-novčanu razmjenu.

Nema sumnje da ovaj demokratsko-liberalistički tip samoupravne organizacije neobično slični na naše radničko samoupravljanje i da upozorava na neke probleme i protivurječnosti što ih nalazimo i u našem sistemu. Pokušajmo sada na nešto konkretniji način pogledati kakve je probleme i posljedice morala proizvesti primjena demokratsko-liberalističke koncepcije radničkog samoupravljanja na naše društvo?

Prije svega, u duhu građanskog liberalizma shvaćanje je društvene organizacije individualističko ili »atomističko«, tako da su sve asocijacije u privredi izjednačene po svojem pravnom statusu, te se nalaze u jednoj idealnoj društvenoj ravnini (kao što je bio slučaj i sa građanima kao vlasnicima sredstava za proizvodnju u klasičnoj demokraciji). Proizvodna organizacija definirana je prvenstveno politički, u duhu demokratskih sloboda, a ne ekonomski-funkcionalno, s obzirom na složenost društvene podjele rada i različitost uloga u privrednom sistemu. Tako se dogodilo da je izvjesni tip političke demokracije odredio i prirodu »ekonomske demokracije«, pa se dogodilo da je pravno-politička jednakost dovela brzo do ekonomske nejednakosti među proizvodnim organizacijama. Kod nas je to bilo uvjetovano, uostalom, kao i u klasičnom buržoaskom liberalizmu, niskim stupnjem razvitka socijalne organizacije uopće i posebno podjele rada (i time odgovarajućeg poimanja »podruštvljenog rada«), kao i s *pravnim formalizmom* koji legalno izjednačujući sve proizvodne ili privredne organizacije nije sposoban da shvati njihovu bitno različitu funkcionalnu ulogu u društvu. (Kod nas je ovaj pravni formalizam posljedica još uvijek dominantne uloge »fiškala« u političkom životu nasuprot stručne inteligencije, prvenstveno one ve-

zane uz društvenu organizaciju — ekonomista, sociologa, inženjera).³

Sloboda društvene djelatnosti shvaćena je prvenstveno kao poduzetnička sloboda, čija je bitna uloga razmjena proizvoda na jednom konkurencijskom tržištu, s pretpostavkom da ponuda i potražnja doista najbolje reguliraju privredni razvoj. Ne smatra se da je za privredni razvoj odlučujući faktor razvitak moderne tehnologije, posjedovanje jedne razvojne strategije i zdrava načela u pogledu raspodjele kolektivnih i ličnih dohodaka. Šta više, iako je danas poznato da tržište više nema one uloge koju je imalo u prošlom vijeku, da je doživjelo razna ograničenja i da uopće nije regulator privrednog razvoja, iz njega se pravi određena »socijalistička ideologija«, pa se robno-novčani odnosi pretvaraju u »socijalističke robno-novčane odnose« a tržište u »socijalističko tržište«, te se i kapital s profitnom logikom pretvara u »socijalistički kapital«. Ovakve besmislice ističu se kako bi se zaboravilo da je već i u kapitalizmu tržište sa zakonima ponude i potražnje dobilo značajna ograničenja ne samo zbog područjavanja (društvene kontrole nad proizvodnim sredstvima) proizvodnje i distribucije nego i zbog uloge radničkih sindikata (kontrola takozvanih »indirektnih nadnica« ili socijalnih davanja). Društvena intervencija, koja je bitno različita kad je riječ o proizvodnji potrošnih dobara ili o proizvodnji proizvodnih sredstava, a pogotovu kad je riječ o razvitku »proizvodnih snaga« u obliku znanstveno-tehnološkog faktora (obrazovanje kadrova, organizacija proizvodnje, itd.) dovela je već danas do jedne polimorfne strukture privrede, tako da je tržište (čak ako ispustimo i značenje savremenog naoružanja u razvitku proizvodnih snaga i istraživanja) dobilo sekundarni značaj.⁴

Politička decentralizacija poistovjećena je ne samo s napuštanjem centralizirane administrativne planske privrede, već i *svakog razvojnog planskog* koncepta (bez obzira da li će on biti ostvaren »odozgo« ili »odozdo«), to jest da li na nivou »samoupravnog dogovaranja« ili samoupravljačkog privrednog predstavništva, smišljenog na dugoročiji društveni razvitak, što je u uvjetima modernog tehnološkog razvitka *conditio sine qua non*

3) Autor ovih redaka dugo je živio u zabludi da je izrazito ekonomistička orijentacija političkog rukovodstva uvukla u državni aparat najznačajnije ekonomiste — stručnjake, ali su ga oni sami u tome razuvjerali. Tako ekonomisti već desetak godina predlažu da se osnuje Ekonomski savjet, kao stručno tijelo uz vladu, ali političari to uporno odbijaju. (Izgleda da oni ovu prirodnu mjeru smatraju »tehnokracijom«.)

4) Prije par godina boravio je kod nas jedan predstavnik engleske Liberalne stranke, koji je želio da upozna naše radničko samoupravljanje, jer je dobio zadatak od svoje stranke da modernizira njezin socijalni program i »socijalnu filozofiju«. On se vratio razočaran, nakon što su mu politički rukovodioci jedne od zagrebačkih općina objasnili da mi nastojimo osposobiti radnike za stjecanje dohotka pomoću konkurencije na tržištu, dakle za ono što je ovaj uvaženi predstavnik engleskog liberalizma smatrao preživjelim u kapitalističkim uvjetima.

usklađenog i brzog društvenog razvitka. Naravno da prepuštanje privrednog razvitka samo tržišnoj logici ne može spriječiti pojavu niza unutarnjih protivrječnosti i nejednakosti u razvitku pojedinih poduzeća i grana proizvodnje, do raznih oblika ne-ljalne konkurencije i sukoba, pogotovu u ovim našim »balkanskim uvjetima«, što će tražiti stalne kompromise i *jednog arbitra* u rješavanju nastalih sporova. Tko će preuzeti ulogu ovog arbitra? Da li neka »koordinirajuća organizacija« samih proizvođača, kao što predlaže već Proudhon, ili politički predstavnik »dugoročnih interesa društva«, to jest Komunistička partija, kao što se predlaže kod nas, ili će to, u stvari, biti »posrednička birokracija«, čiji je preduvjet egzistencije upravo politička, ekonomska i kulturna atomizacija društva? Otvoreno valja reći da se iza jugoslavenskog radničkog samoupravljanja krije jedna »vertikalna organizacija društvene moći«, koju predstavlja Komunistička partija i koja nastoji odigrati sve tri spomenute uloge. S kakvim uspjehom, vidjet ćemo.

Ako bismo ukratko htjeli okarakterizirati sadašnji sistem radničkog samoupravljanja kod nas, rekli bismo da on nosi crte: a) pravnog formalizma, b) anti-funkcionalizma u pogledu društvene uloge proizvodnih organizacija, c) buržoaskog liberalizma u odnosu na tržište i samo-regulaciju privrednog razvoja, i d) kombinaciju samoupravne organizacije na horizontalnom nivou s etatištkom strukturom moći na vertikalnom nivou. U cjelini riječ je o jednom shvaćanju koje ostaje u okvirima demokratsko-liberalističke teorije, i koje još nije doprlo do nivoa jedne demokratsko-humanističke i funkcionalističke organizacije proizvođača. (O ovome problemu imat ćemo prilike doskora objaviti jedan temeljitiji tekst.)

KAD RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE IDE PROTIV RADNIČKE KLASÉ

Jedna od najvidljivijih (negativnih) posljedica pravnog formalizma za radničko samoupravljanje bilo je pravno i poslovno izjednačavanje *proizvodnih* i *posredničkih* organizacija, to jest onih koje proizvode višak vrijednosti i onih koji raspoložu otuđenim viškom vrijednosti u obliku obrtnih sredstava (banke, trgovina, vanjsko-trgovinska poduzeća). Ovo pravno izjednačavanje dovelo je ubrzo do toga da su posredničke organizacije, u uvjetima tržišne privrede, stavile pod svoju kontrolu proizvodne organizacije i počele ih nemilosrdno eksploatirati. Privredna reforma dovela je mnoge proizvodne organizacije u težak položaj i olakšala brzo stjecanje monopolističkog položaja finansijskih organizacija. Dok su banke i trgovina u ranijem periodu služile razvoju industrijske proizvodnje, sada je industrijska proizvodnja služila jačanju ekonomske moći finansijskih centara, naravno protiv interesa radničke klase i zdrave privredno-razvojne politike.

Posljedice nefunkcionalnog i pravno-formalističkog izjednačavanja proizvodnih s posredničkim organizacijama bile su sljedeće:

a) da su posredničke organizacije stekle monopolistički položaj u odnosu na proizvodne organizacije;

b) da su počele izvlačiti nedopustive dobiti od proizvodnih organizacija (u jednom se skupštinskom izvještaju kaže da taj financijsko-trgovački kapital »brutalno iskorišćava postojeće pomanjkanje novca za tekuće reprodukcijske tokove i poprima lihvarsku, infantilnozelenišku, profitersku logiku. Ona mjestimično poprima takve dimenzije i vidove, koji zapanjuju čak i privrednjake u suvremenim kapitalističkim ekonomijama«);

c) da su onemogućile normalnu proširenu reprodukciju proizvodnih organizacija ulažući financijska sredstva po špekulantskoj logici tamo gdje se brže može izvući profit, a pogotovu modernizaciju proizvodnje u skladu s razvitkom moderne tehnologije (koja radi sa skraćenim amortizacionim ciklusima i ne može uspješno napredovati bez pomoći društvenih fondova, odnosno jedne razvojne strategije čitave privrede);

d) da su svojom orijentacijom ulaganja sredstava zakočile privredni razvoj (uostalom, tu je odgovorna i takozvana »privredna reforma«!) izazvale masovnu emigraciju naše radne snage u inozemstvo, inflaciju i negativnu trgovačku bilancu forsiranjem uvoza u najvećem dijelu nepotrebnih potrošnih dobara (uvoz je očito povezan s provizijama i velikim zaradama jednog uskog sloja ljudi!);

e) da su izazvale u posljednjih nekoliko godina naglo obogaćivanje takozvanih »srednjih slojeva« društva i izvjesne elite, vezane uz financijski i trgovački kapital, ali istovremeno i do osiromašenja i emigracije širokih radnih slojeva društva;

f) s obzirom na činjenicu da su novi centri financijske moći bili uglavnom locirani tamo gdje je bio lociran i deetatizirani državni kapital, to je njegovo oslobađanje i »stil poslovnog djelovanja« odmah zaoštrio i međunacionalne odnose u Jugoslaviji (neki poslanici iz Dalmacije govorili su o pojavi »kolonijalističke eksploatacije«).

Sve ove pojave govore o tome da je posljednjih godina u našem društvu radnička klasa privredno izložena velikim teškoćama, a o čemu govori i preko tisuću štrajkova u posljednje dvije godine, dok istovremeno od automobila zagušene ulice, skupocjena uvozna roba (cipele od 30.000 dinara što je polovina plaće nekih radnika!), poplava vikendica itd. pokazuje da se jedan društveni sloj kroz to isto vrijeme naglo obogatio. Ljudi koji posjećuju našu zemlju na prvi pogled uviđaju kako se mnogo ne primjećuje da je to zemlja radnika i radničkog samoupravljanja, već prije zemlja parvenija i »novih bogataša«. Velik dio naše štampe, možda upravo one najčitanije, mnogo je pridonio da se kod nas stvori ne samo »poduzetnički duh« nego i psihologija »potrošačke kulture«, sa svom onom malograđanskom blesavošću i snobizmom koja joj je svojstvena.

Spomenuli smo da demokratsko-liberalistička koncepcija radničkog samoupravljanja počiva na izvjesnoj atomizaciji društva. To važi, dakako, i za samu radničku klasu. Radnička klasa stavljena je u samoupravne organizacije, koje su prividno imale ista prava i slobode, a koje su se na tržištu vrlo brzo pokazale kao nejednake i krajnje zavisne. Pored toga nju se učilo izvjesnom poduzetničkom duhu na kompetitivnom tržištu, što je značilo odobravanje razlika u dohotku i neravnomjernosti u nagrađivanju. (Za isti rad radnik je u jednom poduzeću dobivao dva puta i tri puta veću plaću nego u drugom poduzeću.) Radničkim sindikatima bilo je zabranjeno da se bore za jedinstvena mjerila u nagrađivanju radnika, jer je to protivurječilo logici ostvarivanja dohotka pomoću konkurencije, što se eufemistički nazvalo »prema rezultatima rada« na kompetitivnom tržištu (ne uzimajući pri tome u obzir monopolistički položaj pojedinih poduzeća, neekvivalentnu razmjenu, i slično). Tako je radnička klasa ostala rasparčana, vezana uz interese svojeg »grupnog kapitala«, podučavana u profiterskoj logici robno-novčanih odnosa (»čovjek-kolektiv čovjeku-kolektivu — vuk«) i, šta više, prisiljena da po toj istoj logici smatra »trudbenicima« i »samoupravljačima« i one koji je eksploatiraju u ime tipičnih kapitalističkih odnosa (»tko jači, taj tlači«). Iz ove atomizacije proizašle su dvije posljedice, jedna manje značajna, naime, da se radnička klasa ne pojavljuje kao ekonomski faktor u egalizaciji prosječnih stopa na tržištu, dakle kao stimulans privrednog razvoja, što se inače htjelo postići privrednom reformom, i, drugo, da je ona postala klasno dezorganizirana, jer je uloga sindikata postala bespredmetna.

Kao što je vertikalna organizacija političke moći zadržala crte etatičkog socijalizma, tako je i sindikat kod nas zadržao tipično etatičko-socijalističku ulogu, naime da bude samo »odgajatelj i učitelj discipline« radničke klase. Ali sada sindikat više nije imao čemu učiti radnike, jer su to preuzeli eksperti poduzetništva. Sindikat nije preuzeo u novim uvjetima svoju tradicionalnu ulogu obrane neposrednih klasnih interesa radničke klase, i zato se mnogobrojni štrajkovi pojavljuju kao »divlji štrajkovi«, bez učesća i uz otpor sindikalnih rukovodilaca. Odsustvo klasne uloge sindikata dovelo je ne samo do iščezavanja njegova utjecaja, nego i do vlasti klika po poduzećima, tako da je radničko samoupravljanje postojalo više na papiru nego u društvenoj praksi.⁵

Dok je Sljapnikov 1921. u diskusiji tražio da radnički sindikati preuzmu kontrolu ne samo nad poduzećima (sindikati su

5) Sociološka istraživanja, koja sam sproveo još 1966. godine, dakle kad je situacija bila bolja nego što je danas, u 20 tvornica, pokazuju da radnici moć i utjecaj sindikata stavljaju redovito na posljednje, odnosno pretposljednje mjesto. Rang-lista utjecaja izgleda ovako: 1. direktor, 2. upravni odbor, 3. tehnički štab, 4. radnički savjet, 5. savez komunista, 6. radnici, 7. poslovođe, 8. sindikat, 9. administracija.

također obuhvaćali sve radnike i namještenike) nego da upravljaju privrednim granama i čitavom privredom, u jugoslovenskom sistemu sindikati su potisnuti u ime radničkih savjeta i savjeta proizvođača, ali i ovi savjeti proizvođača nemaju, u stvari, nikakve kompetencije u upravljanju privredom, jer je njih zadržao državni aparat (svejedno da li na federalnom ili republičkom nivou). Čak ni ideja da bi Kongres samoupravljača mogao postati neko vrhovno zakonodavno tijelo nije dosada uzeta ozbiljno u razmatranje. No, bez obzira sada do koje bi granice trebalo da ide vertikalno organiziranje vlasti od strane samoupravljača i samoupravnih organizacija, nema nikakve sumnje da je u našem društvu, koje nije izgubilo crte klasnog društva, nego ih je naprotiv, uslijed tržišne privrede pojačalo, sindikatima oduzeta bitna uloga *obrane neposrednih klasnih interesa radničke klase*. Ako u skoroj budućnosti dođe do ispravljanja sadašnje koncepcije radničkog samoupravljanja u smislu da proizvođači doista moraju kontrolirati ne samo proširenu reprodukciju nego i cirkulaciju društvenog kapitala (ovdje se radi i o sredstvima koja idu za obrazovanje visoko-školovanih kadrova i za napredak naučnih i tehnoloških inovacija), onda će biti jedan od prvih zadataka da se rehabilitira klasna uloga sindikata.

To je potrebno već i zbog toga, što je nasuprot rasparčanosti radničke klase došlo do grupiranja i povezivanja menadžerskih, trgovačkih i finansijskih krugova. Radnici su svjesni da u uvjetima tržišne privrede njihov utjecaj na rukovođenje ima manji značaj nego poslovne veze i »snalaženje« trgovačkog i tržišnog aparata. To ih još više prisiljava na pasivnost i podložnost ekspertima i direktorima koji »imaju veze«,⁶ a od tih »poslovnih veza« zavisi često sudbina njihove egzistencije.

Tako i većina »divljih štrajkova« nije bila uperena, kao što se u štampi najčešće tumačilo, protiv »birokratskog rukovođenja poduzećem« nego protiv *cjelokupne situacije* u kojoj se našlo poduzeće u društvenom privređivanju, a neorganiziranost radničke klase dovela je do toga da njihov protest dobije često puta desperatorski i ludistički oblik (razbijanje postrojenja, premlaćivanje rukovodilaca, itd).

Ako uzmemo u obzir da je nefunkcionalno određivanje statusa privrednih organizacija (time što je status samostalno-samoupravne organizacije dan i posredničkim organizacijama, iako naš Ustav predviđa i definiciju »društvenog upravljanja«, ali ta je dosada bila primijenjena samo na univerzitet i beznačajne or-

6) U već spomenutom istraživanju potpuno se jasno vidi da su radnici i radnici — članovi radničkih savjeta svjesni da poslovni uspjeh njihova poduzeća mnogo više zavisi od *vanjskih faktora* nego od njihove vlastite akcije. Na pitanje: »Da li su teškoće u poslovanju vašeg poduzeća izazvane pretežno slabim rukovođenjem ili pretežno objektivnim uvjetima (teškoće na tržištu)?«, dobili smo slijedeće odgovore (u postocima): slabim rukovođenjem — 6,7%, objektivnim uvjetima — 26,1%, jednim i drugim 34,6% (ostatak postotaka otpada na »ne znam«).

ganizacije kao što su muzeji i niže školstvo jer je političko rukovodstvo mnogo više vodilo brigu o kontroli inteligencije nego o kontroli trgovaca i bankara!), dovelo do eksploatorskog odnosa među samim privrednim organizacijama (do takozvane »neekvivalentne razmjene« usluga!), da se pri tome radništvo učilo da takve odnose prihvaća kao izraz poštivanja »zakona ponude i potražnje«, da je to rađalo ne samo gubitak osjećaja za radničku solidarnost i egalitarizam, već se tražilo da se ističe »poduzetnički duh« u duhu tržišne (čitaj: kapitalističke) konkurencije, te da je iz toga morao nužno proizlaziti i »grupni egoizam« i »duh (sitno)kapitalističkog poslovanja«, tada je ne samo osiromašenje radničkih slojeva, nego i obogaćivanje posredničkih slojeva trebalo uzeti kao normalnu pojavu našeg društvenog sistema. Radnički protesti i štrajkovi dobili su izrazito nezakoniti (ilegalni) karakter. Tako je radničko samoupravljanje kod nas počelo proizvoditi, što može izgledati paradoksalno onima koji ne poznaju logiku demokratsko-liberalističkog i proudhonovskog tipa samoupravljanja, umjesto »samoupravni socijalizam« nešto sasvim suprotno, naime »malograđanski kapitalizam«. (Iako je kod nas ovaj kapitalizam primio oblike »krupnog kapitala« s obzirom na koncentraciju finansijskih sredstava, on je daleko ispod nivoa suvremenog korporacijskog kapitala u kapitalističkim zemljama, jer mu sasvim nedostaje smisao za modernu organizaciju i razvojnu politiku, to jest smisao za modernu tehnologiju, pa mu je bitno obilježje malograđanski smisao za lihvarstvo i momentano profiterstvo po logici »drž dok se da«!).

Stvaranju malograđanskog mentaliteta pridonijela su, dakaiko, i sredstva masovnih komunikacija koja su se odmah orijentirala na novu logiku »tržišnih robno-novčanih odnosa«, i koja su smatrala da će biti najprogresivnije, ako počinju propagirati osjećaj za zapadno-evropsko »potrošačko društvo«. Počelo se povijedati kako za kulturu vrijede isti zakoni ponude i potražnje kao i za »prodaju kobasica«, pa je u tome duhu brzo iščezlo sa stranica sve što je moglo podsjećati na marksizam (uostalom politička birokracija dala je ton kako valja ratovati protiv marksista), a pojavile su se »nove vrednote« kao što su senzacionalizam, oblici društvene patologije, erotika, laka muzika, modni snobizam, gole djevojke na najmodernijim tipovima automobila — sve što je moglo laskati i zanimati našeg malograđanina-parvenija. Pokušajte na neki naš kiosk izvjesiti fotografiju radnice sa crvenom maramom ili neku »maocetungovsku« masovnu scenu, razumije se, među onu već izvješenu galeriju ženskih dojki i stražnjica, pa ćete na očigledan način vidjeti, kako se tu radi o dvjema kulturama koje se ne podnose, i koje ćete lako definirati. Ovo su samo ekstremi, ali neka netko pokuša odrediti što se kulturno i vrijednosno kod nas nalazi između tih ekstrema!

Kad uspoređujemo stil, koji je prevladao u našem društvu, sa zapadnim »potrošačkim društvom«, onda valja odmah dodati da

se u stvari nalazimo ispod nivoa toga društva. Građansko društvo, doista, nikada nije iz robno-novčanih odnosa pravilo ideologiju, već je nastojalo da negativnim posljedicama kapitalističkog društva ideološki i moralno suprotstavi »više vrijednosti« koje je isticalo i kao vrijednosti »općeg interesa« (nasuprot partikularnim interesima), kao poštivanje »poštenog poslovanja« i »lojalne konkurencije« (nasuprot ove naše balkanske zelenaško-kulačke orijentacije na lako obogaćivanje bez uložnog truda), kao isticanje puritanskog morala u javnom privrednom životu, a religiozne skromnosti i etičkog »osjećanja dužnosti« u privatnom i administrativnom životu, tako da su načela morala i socijalizacije išla uvijek protivno od same logike kapitalističkog tržišta. Ova protivurječnost kapitalističkog ili građanskog čovjeka dobro je poznata iz brojnih analiza građanskog društva. »Dosljedniji način« ideološkog mišljenja kod nas nastojao je ovu »buržoasku protivurječnost« razriješiti na idejnom planu ne u smislu onoga što je pozitivno u buržoazije (njezin poslovni društveni moral), nego onoga što je negativno — obogaćivanje i stvaranje društvenih razlika. To nam i objašnjava zašto su neke, inače veoma umjerene kritike, naših filozofa i sociologa-marksista na račun negativnih posljedica konkurencijskog, potrošačkog društva dočekane »na nož« kod »oficijelnih ideologa« našeg društva.

Razumije se, da su takvi društveni procesi vodili rastvaranju klasne svijesti u radnih ljudi, a osvještavanju i očvršćavanju klasne svijesti u srednjih i profitorskih slojeva uopće. Sve je postajalo jasnije, naročito u području društvene svijesti i onih sila koje društvenu svijest oblikuju (masovna sredstva saopćavanja, službena društvena ideologija, kulturno stvaralaštvo) da ovo društvo ima sve manje veze s nekom »socijalističkom svijesću«, pa čak i da ne želi da ima, a u najnovije vrijeme ideolozi novoporođene malograđanštine nastoje nas uvjeriti kako je socijalistička svijest, zajedno s marksizmom, ugrozila ovo društvo i kako je valja još temeljitije istrijebiti nego što je to dosada učinjeno! Tko bi mogao na osnovu iole ozbiljnije sociološke analize tvrditi kako se, na globalnom planu društva, radničko samoupravljanje nije okrenulo protiv radničke klase?!

POLITIČKA DECENTRALIZACIJA I BUDUĆNOST MALIH NARODA

Posljednje mjere političke decentralizacije prenošenjem najvećeg dijela kompetencija sa Federacije na republike izazvale su, kao što je poznato »zabrinutost« u zapadno-evropskim krugovima, inače dobronamjerno raspoloženih prema našoj zemlji. Ova zabrinutost ne proizlazi samo iz činjenice što su inozemstvu dobro poznate nedaće našeg privrednog sistema — galopirajuća inflacija, stagnacija privrednog rasta, masovni izvoz radne snage, stalni porast negativne trgovačko izvozne-uvodne bilance, itd. — već i iz straha da Jugoslavija kroz svoje unutarnje nedaće poremeti onu ulogu »mosta« između Istoka i Zapada, kao faktor političke neutralizacije politike velikih sila i blokovske politike

koju je dosada uspješno vršila. Poznato je da su te mjere izazvale razne špekulacije i »podzemne sile« koje računaju sa razvijanjem jugoslavenskih separatizama, iako im opći razvoj evropske politike u posljednje vrijeme ne ide na ruku.

S gledišta našeg vlastitog unutrašnjeg razvitka političku decentralizaciju trebalo bi uzeti kao prirodni tok onih političkih procesa koji su definirani teorijom o »odumiranju države«, dakle jačanjem same samoupravne osnove našeg društva, a to znači i integrativnih procesa u njegovoj dubini, da se nisu toliko očitovale upravo suprotne tendencije: izbijanje na javnost među-republičkih antagonizama, iznošenje ekonomskih podataka o neravnopravnim odnosima među republikama. isticanje potrebe za »republičkom državnošću« bez odgovarajuće protuteže u samoupravnim promjenama, mobilizacija »nacionalnih interesa« u političkim zategnutostima radi vršenja pritiska na drugu stranu, oživljavanje nacionalističkih raspoloženja u jednom dijelu inteligencije (a vjerojatno dijelom i dezorganiziranoj radničkoj klasi), manipuliranje glasinama i iracionalnim faktorima — sve je to još jednom pokazalo da upravljačima ovom zemljom nije mnogo poznata »strategija društvenih inovacija«, koja pretpostavlja razborito i smišljeno uvođenje promjena, već da se služe starom metodom stvaranja psihoza, zabuna, međusobnog ucjenjivanja, šokiranjem javnosti, postupkom »hladnog i toplog tuša«, da bi uznemirena i zbunjena javnost došla na koncu svega do zaključka kako na sreću postoji ipak jedan »deus ex machina« koji je svojim improvizacijama jedini sposoban da sredi naše prilike, a to je uski krug naše »političke vertikale«, elita »posredničke birokracije«, čiji politički pragmatizam u takvim situacijama pokazuje svoj pravi vitalitet i *raison d'être*.

Kao što rekosmo, politička i ekonomska decentralizacija stoji sasvim u duhu ne samo naše teorije o odumiranju države nego isto tako i modernih koncepcija o dinamičnijim i neposrednijim načinima upravljanja društvenim razvitkom. Naravno, pod jednim uvjetom: da znamo na racionalno jasno izražen način što valja decentralizirati, na koji način i s kojim ciljevima u uvjetima veoma složene organizacije modernog društva, a koje, pored toga, želi da se razvija jednim ubrzanim tempom kako bi zauzelo mjesto među industrijski razvijenim zemljama.

Upravo takve koncepcije nama nedostaju, i zato se racionalna argumentacija zamjenjuje jeftinom demagogijom. Jasno je da se neki zajednički jezik oko razvojnih procesa u jednoj mnogonacionalnoj zajednici nije mogao naći, dok je prijetilo da će novostvoreni centri finansijsko-trgovačke moći definitivno poremetiti ravnotežu u među-nacionalnim odnosima. Tako je doista »nacionalno pitanje« ponovo iskrslalo s klasnim pitanjem, pa će i razvitak naših među-nacionalnih odnosa u najvećoj mjeri zavistiti od načina kako će se riješiti klasni sadržaj ovih odnosa. Naravno, oni koji danas političkim sredstvima rješavaju ovu situaciju, ne žele govoriti o tome kako su opće do nje doveli? Kako je došlo

do otuđivanja viška rada od radničke klase najprije u obliku etatiziranog kapitala, pa kako je zatim ovaj »državni kapital« deetatizacijom, to jest političkom odlukom, pretvoren u »grupni kapital«, to jest u dvostruko otuđeni kapital, u kapital koji se kao kapital »normalizira« u svojem funkcioniranju u tradicionalnom kapitalističkom obliku.⁷ Veoma je simptomatično, kad su neki političari predlagali »nacionalizaciju trgovačko-financijskog kapitala«, da su naišli na najžešći otpor nekih drugih političara, iako se sama mjera nacionalizacije ne smatra naročito »revolucionarnom« niti u kapitalizmu. Tu se naravno postavlja pitanje, koliko su neki politički krugovi postali »politički servis« novih centara trgovačko-financijske moći u našem društvu?

Uz ideju »republičke državnosti« ističu se danas i teze o stvaranju »nacionalnih ekonomija« u republičkim okvirima, iako se barem deklarativno naglašava jedinstvo ekonomskog sistema Jugoslavije. Nije, naime, nimalo isključeno da će tendencije ka zatvaranju u republičke okvire u ovoj fazi biti prilično prisutne, a da će njih podgrijavati oni pritisci koji dolaze više od nacionalističkih i separatističkih raspoloženih krugova. Kad je riječ o malim nacijama, kakve predstavljaju sve nacije okupljene danas u Jugoslaviji, neophodno je biti načistu s nekim razvojnim alternativama što ih nameće svaki korak političke i ekonomske decentralizacije.

Prije svega, valja biti načistu s tim da ideje decentralizacije ekonomskih sistema predstavljaju veoma raširenu praksu u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama upravo u cilju povećanja efikasnosti proizvodnih potencijala. Stoga se ne može svaki ob-

7) U vezi s problemom deetatizacije trgovačkog i financijskog kapitala čitamo u jednom skupštinskom izvještaju iz prošle godine sljedeće: »Poznate su rasprave o otuđenim obrtnim sredstvima, o izuzetnom (!) položaju, u kome su se našle zaslugom (!) državnog kapitala tri tzv. savezne banke, nekolicina velikih izvozno-uvoznih kuća u centru (!), koje su preuzele štafetnu palicu od državnog monopola u spoljnotrgovinskoj razmeni, i osiguravajuće organizacije. Do takvog rasporeda slobodnih novčanih sredstava došlo je pod uticajem mnogih okolnosti, pod kojima su se odvijali teški društvene reprodukcije u uslovima centralističkog, državno-administrativnog privređivanja i teškovi pretvaranja otuđene državne svojine, pre svega novčanih sredstava, u sredstva, kojima sada raspolazu određene organizacije udruženog rada (sic!). Reč je o sredstvima, koja je u uslovima centralističkog administrativnog upravljanja otuđivala država od privrede i rada (kompletni amortizacioni fondovi, penzijski fondovi, obrtna sredstva) i koja je ona, po logici državne svojine, plasirala u procese reprodukcije da bi se kasnije oplodivala kao otuđena novčana supstancija, kao financijski kapital.«

Ova situacija danas je već dobro poznata i o njoj je dosta rečeno i s najmerodavnijih mjesta, no ostaje otvoreno pitanje: da li su ta sredstva, prvobitno otuđena od radničke klase i proizvođača uopće pomoću države, pretvorena u sredstva »udruženog (trgovačko-financijskog) rada«, to jest u samostalne centre trgovačko-financijske moći, po logici »državno-administrativnog privređivanja« ili po logici deetatizacije, naime davanjem tim centrima privredne moći statusa samostalnih samoupravnih organizacija? Nama se čini da je ovo posljednje slučaj, a to znači da nije u pitanju etatizam već određena koncepcija samoupravljanja.

lik decentralizacije shvaćati kao slabljenje takvih potencijala. Decentralizacija ekonomskog odlučivanja vrši se, međutim, u uvjetima povećane integracije (razvijenije podjele rada, veće koordinacije u proizvodnim zadacima) privrednog sistema. Decentralizacija ne protivrudeći pomenutoj povećanoj integraciji privrednog sistema. Valja naime, imati na umu da je suvremeni privredni sistem jedna heterogena i polimorfna tvorevina, koja ide od visoko integriranih »velikih sistema«, na primjer na području energetike, telekomunikacija i transportnog sistema, preko umjereno integriranih sistema proizvodnje u najvećem dijelu bazične industrijske proizvodnje, do izrazito slabo integriranih sistema na području proizvodnje raznovrsnih potrošnih dobara. Stvarna integracija sistema vrši se mnogo više u kontroli i regulaciji čitavog privrednog sistema pomoću posebnih funkcionalnih zahvata od strane državnih ili društvenih fondova, kojima nije cilj samo da očuvaju izvjesnu ravnotežu privrednih procesa, nego da pripremaju i osiguravaju razvojne procese u tehnološki najvažnijim sektorima općeg privrednog razvitka.

I tu se susrećemo sa dilemama pred kojima stoji mala nacija: očito je da se decentralizacija, pa čak i uz toleranciju »nacionalnog« i »regionalnog«, i čak užeg oblika privređivanja, može uspješno primjenjivati u onim sektorima privrede koja ne traži visoku integraciju i velika sredstva ulaganja, a također i visokorazvijenu znanstveno-tehnološku osnovu (tu imamo u vidu i školovanje visoko-kvalificiranih kadrova). Međutim, to nije slučaj kad se radi o privredi suprotnog karaktera, to jest s visokom integracijom i razvijenom znanstveno-tehnološkom osnovom. U potonjem slučaju valja poštovati izvjesna pravila »velikog sistema«. (Potonje ne isključuje decentralizaciju odlučivanja na tvorničkom ili pogonskom nivou, kad je jednom planski osigurana cjelina razvitka, jer nije potrebno brkati planiranje razvojnih procesa sa centraliziranim državno-administrativnim načinom odlučivanja. Radničko samoupravljanje može vrlo dobro funkcionirati u privrednim granama koje su inače jako zavisne od dobro planirane razvojne politike!)

Prema tome, gdje leže opasnosti u privrednom razvitku za male nacije? U zatvaranju u regionalne granice čitave privrede po uzoru na one grane koje to lako podnose, a to znači tražiti optimalnost »samostalnosti« ili »autarhičnosti« na nivou tehnološki slabo razvijene privrede. (Takva je, naprimjer, turizam, i njime paradiraju neki ograničeni ekonomisti!) Naravno, neki branitelji takvog kursa zatvaranja u svoje »nacionalne granice« pozivajući se na mogućnost vezivanja uz razvijenije privrede izvan granica Jugoslavije, uz snažne industrijske korporacije, za koje znamo da uvoze svojim partnerima ili već gotove licencije ili onaj stupanj tehnoloških otkrića koji ne može biti konkurencijski opasan. Kako kod nas često prevladava logika trgovačkih agenata stranoga kapitala, to ovakva mišljenja negdje nailaze i na dobar prijem. Nije potrebno dokazivati da bi takvo »osamosta-

ljivanje» značilo samo daljnje ustrajanje na pozicijama polu-kolonijalne zavisnosti od stranoga kapitala, odnosno vraćanje na ono stanje u kojem se nalazila predratna Jugoslavija.

Nema sumnje, da je za male nacije jedina zdrava razvojna alternativa da nastoje pronaći optimalne razvojne mogućnosti za tehnološki razvijene industrijske grane (to ne mogu dakako biti sve, pa je potrebno utvrditi neki prioritet za propulzivne grane) prekoračivši grabice »nacionalne privrede« najprije na prostoru gdje već postoji zajedničko tržište, to jest u Jugoslaviji, ali i preko granica Jugoslavije, to jest integracijom u evropsku privredu. Dakle, integracijom gdje je ona tehnološka, a ne »rasprodajom« naših sitnih i rasparčanih kapaciteta.

Ovo ističemo zbog toga, jer su u pitanju, a to smatramo odlučnim za razvitak malih naroda, visoko-školovani kadrovi i znanstveno-tehnološka politika uopće! Zapadno-evropske nacije, koje su nekada važile kao »velike sile«, Njemačka, Francuska, Italija, shvatile su da su »premale«, usprkos tome što broje od 50 do 70 milijuna stanovnika, svaka kad je riječ o unapređivanju najmodernije industrije i oslobađanju privrednih potencijala za tehnološki najznačajnije i najrazvijenije poduhvate (naprimjer, proizvodnja kompjutera, što je danas monopol SAD), te da moraju poduzeti određene mjere u cilju integracije svojih privreda. Ovaj problem postavlja se još u mnogo zaoštrenijem obliku za male narode, koji žele istovremeno sačuvati izvjesnu samostalnost svojih privreda i imati mogućnost da stanu uz bok najsvremenijeg proizvodnog i znanstvenog razvitka. One se ne mogu odreći takve ambicije, ukoliko ne žele da najnadareniji i najспособniji kadrovi napuštaju zemlju, jer naprosto nemaju »perspektive za vlastiti razvoj«. Zauzeti gledište »provincije« ili podređenog privjeska razvijenijih privreda znači otvoreno reći najboljim glavama: molim, vrata su vam otvorena da odete onima jačima i razvijenijima koji su ionako naši razvojni pokretači, naše gazde!

Da bismo zadržali najbolje i najnadarenije kadrove u vlastitoj zemlji, u krilu ovog našeg malog naroda neophodno je poduzeti slijedeće: trasirati jednu zdravu *razvojnu privrednu i socijalnu politiku*, utvrditi grane propulzivnih industrija s najnaprednijom tehnologijom nasuprot »privrednom svaštarenju« i »industrijskim prčvarnicama«, maksimalno koristiti proizvodne potencijale koje nam pruža jugoslavenski prostor, osigurati integraciju, pod ravnopravnim uvjetima u pogledu tehnološkog razvitka s evropskim zemljama, razviti široku mrežu nad-nacionalnih ili evropskih obrazovnih ustanova (s razmjenom sveučilišnih kadrova) u našoj vlastitoj zemlji. I, konačno, stvoriti samosvijest u redovima proizvođača i inteligencije da se za ovu zemlju isplati podnositi i lične žrtve, a to se, po mojem uvjerenju, može postići samo ako pripadnici manjih i nerazvijenijih naroda imaju razvijenu društvenu svijest da su *u nečemu ispred i najrazvijenijih nacija, a kod nas to može biti jedino određena koncepcija soci-*

jalističke revolucije s težnjom ostvarenja samoupravnog socijalizma. To je ono što nam je i dosada, usprkos svim našim tipičnim ekonomskim i društvenim promašajima, pribavilo ugled i simpatije u redovima najnaprednijeg dijela čovječanstva. Naravno, da su kod nas na djelu i snage one naše tradicionalne zaočstalosti koje bi htjele sve to poništiti. Iz bliže i daljnje prošlosti znamo da kod nas postoji jedna vrsta »rodoljuba« koji su naj-sretniji kad mogu služiti tuđe gospodare.

BITI KOMUNISTA — NIJE NI KLASNO NI NACIONALNO, NEGO EGZISTENCIJALNO OPREDJELJENJE

Svaka socijalna revolucija ima svoju unutarnju dinamiku, pa tako i socijalistička. Ona se može sažeto svesti na *fazu totalizacije*, kad je identifikacija sa ciljevima revolucija maksimalna, kad se individualno Ja najviše stapa s novim socijalnim Mi, kad je utopijski ideal najbliži samoj društvenoj zbilji, i *fazu detotalizacije*, kada elan identifikacije sa ciljevima revolucije opada, kad se individualno Ja počinje razlikovati od novog društvenog Mi (*pa se »Mi« pretvara u »Oni«*), kad između utopijskog ideala i društvene zbilje počinje pucati jaz (*»jaz Riječi i Djela«*), kad počinje ponovo izbijati na vidjelo stvarna struktura društva sa svojom socijalnom i idejnom stratifikacijom (a »strukture« se pomaljavu kad »pokreti« slabe), pa se umjesto zajedničkih ciljeva sve više govori o ispravnosti ili neispravnosti samih društvenih institucija. Budućnost se udaljuje na obzorju, a prošlost, opterećena kod nas stravičnim uspomjenama, počinje tražiti pravo na život.

Naravno, da upravo u fazi detotalizacije postaje vidljivo, koliko su revolucionarne promjene doista bile »promjene«, koliko je nova društvena svijest doista »socijalistička svijest«, a ne samo prazna fraza iza koje se prurušeno u novo ruho pojavljuju stari i poznati likovi — malograđanštine, individualnog ili kolektivnog egoizma, društvenog nazadnjaštva, bigotstva, nacionalizma, šovinizma... Parafrazirajući Nietzschea mogli bismo reći da se i socijalizam pojavljuje kao ona sila koja uvijek hoće novo, a rađa staro. Konzervativce ovo otkriće, naravno, oduševljava. Pomalo iznenađeni, ovi konzervativni elementi, koji su se kod nas 1945. zakleli da neće izgovoriti riječ »socijalizam«, najednom se vide okruženi društvom onih koji su u vrijeme njihove šutnje bili neobično glasni. Nisu li revolucije najveće trošiteljice ljudskog elana i ljudskih iluzija, i ne ostavljaju li one iza sebe jednu gomilu ljudskih živih kostura, što zastrašeni svojim izgledom, bježe u odore i oklope sredovječnih vitezova?! No, očito je da ne postoje tako sjajne i prošlošću okićene odore koje bi prekrile golotinju duhova koji su izgubili svoje mladenačke iluzije. Gubitak iluzija može se prikriti još jedino stjecanjem društvene moći — pokrivanje nemoći prividnom moći.

Psihologija »suputnika revolucije«, njihov zanos i pad, stavlja nas pred pitanje ljudskog opredjeljenja, kad je riječ o revo-

luciji i komunizmu. Što se tiče revolucije, ona se očito ne mjeri spomenutim oscilacijama, jer sadrži u sebi jednu *epochalnu dimenziju* koja izmiče površnim pobunama. Što se tiče komunizma, za čovjeka koji se usuđuje sebe nazivati komunistom, on ne postoji samo kao klasna konfrontacija, kao sukob komunista s kapitalistima, i ne iščezava s nestankom klasne borbe, s porazom i iščezavanjem kapitalizma, s pretvaranjem svih ljudi u »radni narod«. On ne postoji također niti radi suprotnosti prema nacionalizmu, kao ideologiji buržoazije, radi borbe protiv Kijovih ili Lon Nolovih najamnika u službi imperijalizma, i protiv mnogih drugih i sličnih nacionalista, a ni zato da bi pružio crvenu knjižicu »progresivnom nacionalizmu« (koji još nije uspio sebe kao takvog definirati). Očito je da komunizam nadilazi kako klasno, tako i nacionalno opredjeljenje, da on nosi u sebi jednu dimenziju koja se ne može svesti ni na prvo ni na drugo, mada je najuže povezan uz klasnu borbu i nastaje u klasnom društvu kao njegova negacija. Ali ne radi se o negaciji, kao što misle neki, koja gubi svoj smisao, kad iščezava klasna borba, kad se stvara »radni narod« ili naprosto nova vrsta »nacionalne solidarnosti« među svim društvenim slojevima. Komunizam nosi u sebi jedno pozitivno, istinski humano, egzistencijalno opredjeljenje koje se može ispuniti samo kad su svi klasni i drugi društveni antagonizmi nestali. I to vrijedi kako za klasne, tako i za nacionalne antagonizme: Neki naši propovjednici »nacional-komunizma« uče nas onome, što je Hegel već vrlo dobro opisao za građansko društvo, to jest da ono teži društvenoj harmoniji u vlastitom okviru, a ratovanju s drugim narodima izvan vlastitih granica. A komunizam upravo predstavlja napor da se ova darvinistička crta ljudskog društva prevlada, da se ljudski rod s animalnog i, tačnije, infra-animalnog nivoa (jer mi jedna životinjska vrsta ne ratuje protiv pripadnika svoje vrste) podigne na doista ljudsku razinu egzistencije. To nije nova težnja u čovječanstvu, ali je komunizam izražava na jasniji i dosljedniji način od bilo koje druge filozofije ili ideologije. Ono što predstavlja egzistencijalno opredjeljenje u komunizmu jeste *težnja za ostvarenjem autentične ljudske zajednice, zajednice ravnopravnih i slobodnih ljudi*. Načini kako će se to ostvariti, putovi kako će se do toga doći, predmet su povijesnih, političkih i socioloških izučavanja.

Danas se mnogi često pozivaju na »nacionalni osjećaj« kao bitni element ne samo nacionalne nego i društvene identifikacije uopće. Pri tome se on upotrebljava u neodređenom i iracionalnom obliku, kako bi se pomoću njega mogli braniti najraznovrsniji stavovi od lijevih do krajnje desnih. U stvari, on ponajviše služi danas da se prikriju i mistificiraju stvarni stavovi i ideje koje se želi poduprijeti pomoću nacionalnog osjećaja. Međutim, valja odmah reći da s gledišta moderne psihologije i sociologije »nacionalni osjećaj« ne predstavlja nikakav misterij, jer su njemu bile posvećene brojne studije, teorijskog i eksperimentalnog karaktera, pa se danas veoma precizno može utvrditi kad se iza

njega kriju progresivne, a kad reakcionarne tendencije i stavovi. Naime, »nacionalni osjećaj« kao i svaka druga grupna identifikacija može počivati na dva različita načina identifikacije, između kojih pojedinac može katkada i oscilirati, što »nacionalnom osjećaju« daje često puta izrazito višeznačno i ambivalentno obilježje. Naime, on počiva na mehanizmu »unutar-grupne« solidarnosti i »van-grupnog« antagonizma. Pojedinac se identificira sa svojom grupom, osjeća da joj pripada, smatra se obuhvaćen grupom u »unutar-grupnim« odnosima, bez obzira da li je takva grupa obitelj, pleme, nacija ili rasa. On primjećuje i ističe granice prema onima koji ne pripadaju njegovoj grupi, koji su »izvan-grupe«. Neki autori, koji stoje na gledištu društvenog darvinizma, kao Felix le Dantec, misle da svaka društvena jedinica od obitelji do nacije može postojati, samo ako ima nekog »zajedničkog neprijatelja«, to jest da svoje neprijateljstvo prema »izvan-grupnim« smatra preduvjetom da bi se postigla »unutar-grupna« identifikacija. Da bi se grupa osjećala solidarnom, potrebno je da bude svjesna svojih vanjskih neprijatelja. Machiavelli je već znao za trik da se stvaranjem vanjskog zajedničkog neprijatelja može postići grupna ili nacionalna solidarnost, i na taj način ukloniti nutarnji razdor ili klasne borbe u društvu. Taj politički trik upotrebljavan je u povijesti mnogo puta od antičkih vremena sve do Hitlera koji je »zajedničkog neprijatelja« njemačke nacije izmislio u Židovima i komunistima.

Ovdje se postavlja pitanje, da li »unutar-grupna« identifikacija može uopće postojati bez »izvan-grupnog« antagonizma, da li se »nacionalni osjećaj« može očitovati bez neprijateljstva prema nekoj drugoj naciji? Ispitivanja pokazuju da postoje »unutar-grupne« identifikacije koje ne povlače nužno za sobom »izvan-grupne« antagonizme. To je naročito slučaj, kad se kao »unutar-grupna« identifikacija ne doživljuje samo vlastita nacija ili narod, nego i čitavo čovječanstvo. Romantizam koji je oživio »nacionalne osjećaje« istovremeno je nastojao razviti i ovaj »unutar-grupni« osjećaj za čitavo čovječanstvo. (Hölderlin: »Moja ljubav je čitav ljudski rod.«) Kad u »nacionalnom osjećaju« kao preduvjet nacionalne identifikacije prevladava neprijateljstvo prema drugim narodima ili društvenim grupacijama, tada govorimo o *etnocentrizmu*, o stalnoj tendenciji da se ističu prednosti vlastitog naroda, a ocrnjuju i snizuju vrijednosti jednog drugog naroda. Ova je vrsta etnocentrizma bit nacionalizma, i stoga nacionalizam nikad ne može biti progresivan, kako tvrde neke neznalice. Etnocentrizam je uzrok nacionalnih i grupnih predrasuda, sistematskih iskrivljavanja na račun nekog drugog naroda, slijepe pristranosti, stalne neprijateljske dispozicije koja veoma lako izbija u različite oblike nasilja, od verbalnog do fizičkog. Etnocentrizam ima svoj korijen u jednoj vrsti »primitivnog« i »infantilnog« mentaliteta ljudi, on je vrlo tvrdokoran, pa začeci ljudske kulture koincidiraju (pojava morala, religije, filozofije, humanizma) s borbom protiv etnocentrizma. Nalazimo je već i kod

kanibalski raspoloženih plemena, ali to ne znači da se visoko razvijene nacije ne mogu srozati na taj nivo. Stoga je borba protiv etnocentrizma permanentni zadatak ljudske kulture, jedan stalni napor da se čovjek podigne s infra-humanog na humanu razinu.

U čemu se najčešće ogleda ovaj etnocentrizam? Na primjer, nacionalist ne može shvatiti da se može biti istovremeno lojalan prema jednoj užoj društvenoj tvorevini i prema širim, da se može biti dobar Hrvat ili Srbin, i istovremeno dobar Jugoslaven ili dobar Evropejac ili dobar »građanin svijeta«.⁸

Etnocentrizam rađa razne društvene predrasude, kojim se uspostavljaju granice i zapreke u odnosima s drugim grupama ili narodima. Postoje razni stupnjevi negativnog ponašanja prema drugim društvenim grupama, narodima ili nacionalnim manjinama, koje idu postupno od blažih do najbrutalnijih. 1. *Ogovaranje* (čovjek opterećen predrasudom nalazi posebno zadovoljstvo, ako može nešto negativno reći na račun drugog naroda: on s naročitim zadovoljstvom kolportira razne glasine koje ruše njegov ugled i podižu neprijateljstvo prema njemu. To se ne ogleda samo u javnim istupima, nego i u takozvanim neformalnim »ulaznicama za dobro društvo«: ranije se mogla čuti redovito kakva neslana primjedba na račun inteligencije, kako bi se posvjedočilo da »smo svoji među svojim«, a sada se takve primjedbe redovito odnose na »bratski narod«). 2. *Izbjegavanje* (pojedinaac izbjegava članove narodne grupe koju ne voli, prekida normalne ljudske odnose s njom, i voli s njima saobraćati jedino s »pozicije sile«). 3. *Diskriminacija* (nastoji se stvoriti poseban režim ili poseban oblik ponašanja prema određenim društvenim grupacijama — komunistima, narodnim manjinama, drugim narodnostima, Židovima, itd.; — to počinje s time da najprije ne pozdravljate predstavnike tih neprijateljskih grupa, zatim im onemogućavate društvenu djelatnost, kasnije ih javno žigošete i obilježavate i oduzimate im čitav niz građanskih prava).⁹ 4. *Fizičko*

8) Poznati psiholog J. Piaget ispitivao je kako švicarska djeca doživljavaju grupne identifikacije. On je utvrdio da djeca od sedam godina nikako ne mogu jednu grupnu identifikaciju povezati s drugom, širom grupnom identifikacijom:

»Da li si čuo za Švicarsku? Da. Što je to? Jedan kanton A što je Ženeva? Jedan grad. Gdje je Ženeva? U Švicarskoj. (Ali dijete orta krug do kruga.) Da li si ti Švicarac? Ne, ja sam Ženevljanin.«

Dijete u dobi od osam do deset godina uspijeva staviti uži krug u širi, ali neki nacionalisti u tome »ne uspijevaju« ni sa četrdeset godina.

9) U službenom dokumentu Ujedinjenih naroda od 1949. ovako se definiira diskriminacija: »Diskriminacija uključuje svaki oblik ponašanja zaočnovan na razlikama koje se temelje na prirodnim ili društvenim kategorijama, a koje nemaju nikakve veze s individualnim sposobnostima i zaslugama, ili s konkretnim ponašanjem individualne ličnosti.« I zatim slijedi poduža lista svih oblika društvene diskriminacije koje susrećemo u raznim društvima. Među raznim vrstama nejednakosti spominje se i »nejednakost u uživanju prava na nacionalnost«, koja je nejednakost bila kod nas u povodu općeg popisa stanovništva predmet živih reakcija. Jugoslavija

»napadanje (kada emocionalni i iracionalni porivi dosegnu izvjestan intenzitet verbalna agresivnost pretvara se u fizičko nasilje, glasine u pobunu, brbljanje u genocid).¹⁰ 5. *Istrebljenje* (linčovanje, pogromi, masakri, genocid posljedica su vjerovanja u »biološku ugroženost«, socijalni darvinizam, uspješnost »konačnog rješenja« za narodne manjine čija je prisutnost nepoćudna).

Iako su razlike unutar jednog društva ili naroda mnogo veće nego između naroda, kad su dosegli slični stupanj razvitka, nacionalisti nastoje istaknuti upravo razlike među narodima i njihovom kulturom (koja je po svojoj prirodi univerzalna), a prikriti razlike unutar vlastitog naroda. Oni su uvjereni da razlike u vlastitom narodu nisu posljedica stvarnih društvenih odnosa, već samo posljedica nekih »importiranih ideja«. Ksenofobija, mržnja prema strancima i prema stranim utjecajima, kao i prema svemu što želi govoriti u ime nečeg nad-nacionalnoga ili općeljudskoga, smatra se rušenjem »narodne samosvojnosti« ili »nacionalnog bića«. Svoj »patriotizam« etnocentrizam izražava prije svega kao mržnju prema »tuđinskim idejama« i »stranim agentima« koji ove »tuđe ideje uvoze«. Razumije se da se stranci i strane ideje upotrebljavaju kao neka vrsta isprike i »žrtvenog janjca« za vlastite nedaće i nevolje. Mehanizam transfera mržnje na vanjske objekte zbog unutrašnjih konflikata i frustracija psihanaliza je već odavno dobro objasnila. Nacionalizam i šovinizam u razvijenom društvu uvijek nosi crte kolektivne neuroze, i nije čudno što okuplja velik broj neuravnoteženih i nedozrelih ličnosti, tako da dolazi često puta do iznenadne fuzije »primitivnog mentaliteta« ili »primitivaca« s tribalnim dispozicijama, intelektualaca, frustriranih u svojim ambicijama, razdrtih u svojim nerazjašnjenim konfliktima, pokolebanih u svojim ciljevima, koji čeznu za jakim društvenim autoritetom i »čvrstim društvenim poretkom«. Kada se društveni pokreti pomiču ude-

je također potpisnik Povelje o ljudskim pravima OUN i razumije se da se obavezala da će se boriti protiv raznih oblika diskriminacija. Ipak je bilo dozvoljeno da se izvrši diskriminacija u dvije točke: 1. nacionalna identifikacija »Jugoslaven«, iako već postoji preko pedeset godina, proglašena je »nacionalnom neopredijeljenošću«, 2. vjerska identifikacija potpuno je ispuštena iz upitnika, iako je društveno priznata sloboda vjeroispovijesti, a religiozna pripadnost predstavlja veoma važno društveno obilježje za sve vrste znanstvenih analiza. Građani koji su pogođeni ovom diskriminacijom imali su potpuno pravo da upute svoj protest na Ujedinjene narode i da upozore da jugoslavenske vlasti ne poštuju svoje svečano dane obaveze.

10) Na Nürnberškom procesu ideolozi nacističke stranke, Rosenberg i Streicher, branili su se da nisu odgovorni za istrebljenje 2 i po milijuna Židova u Osvijencimu, jer nisu pretpostavljali da bi njihove propovijedi dovele do takvih zlodjela. Međutim, komandant logora pukovnik Hoess u svojoj obrani je isticao da su ga upravo takvi narisi naveli da istrebljenje Židova smatra »normalnom stvari« u interesu njemačkog naroda. Francuski sudovi nakon rata kažnjavali su po pravilu mnogo strožije intelektualce od običnih ljudi, jer su stali na gladište da su »intelektualni začetnici« fašizma i kolaboracionizma odgovorniji od običnih izdajica. Takav je stav ispravan i dobro je na njega podsjetiti.

sno. onda opada ne samo kvocijent inteligencije nego i indeks moralnog integriteta, kao što je eksperimentalno utvrđeno. Zato u njihovim redovima nalazimo toliko »uglednih« plagijatora, falsifikatora, falššpilera i furtimaša. Brojna su istraživanja potvrdila ovu čežnju za »autoritativnim režimom« kod desno orijentiranih intelektualaca. Nemoć svojeg ličnog opredjeljenja oni pretvaraju u obožavanje društvene moći i nasilja.

U tiradama nacionalističkih demagoga nalazimo opsjednutost mržnjom prema svemu što nosi pečat univerzalnosti ili internacionalnosti:

»Kada će ispravni, uredni, iskreni, poput ovce mirni američki (hrvatski, srpski, itd., op. p.) narod probuditi se i uvidjeti da njegove poslove pripremaju i umjesto njega vrše tuđinci, komunisti, izrodi, uljezi, renegati, socijalisti, termiti i izdajice?« (cit. po G. W. Allportu)

Oni se trude da bi sugerirali narodu kako ne samo ideje komunizma i socijalizma nose »protunarodno obilježje«. Mussolini i Hitler smatrali su svojim prvim zadatkom da klasne radničke sindikate pretvore u »nacionalne sindikate«, to jest da ih oslobode proleterskog internacionalizma. Nacional-socijalisti smatrali su da je glavni »neprijatelj njemačkog naroda« internacionalizam radničke klase i internacionalizam katoličke crkve. Neki nacionalisti kod nas predlažu također da se dokinu klasni sindikati, to jest ukloni njihov internacionalizam, i da se povede borba protiv »internacionalnoga komunizma« i »internacionalnog katoličanstva«, a za nacionalni komunizam i nacionalno katoličanstvo. Mnogi od tih ideologa nose čak i legitimaciju SKJ. Oni u ovim svojim prijedlozima nisu naravno originalni, jer su to već propovijedali fašisti i nacisti, ali su ideolozi ekstremnih oblika nacionalizma u tome bili dosljedni i oštroumniji, jer su kao A. Rosenberg (»Mit 20. stoljeća«) upućivali na to da ovaj internacionalizam ima svoj korijen u racionalizmu, univerzalizmu i individualizmu Francuske revolucije, odnosno da je potrebno likvidirati čitavu humanističku tradiciju evropske kulture. To je ono na čemu nacionalisti, otkad postoje na ovom kontinentu, uporno rade, jer humanizam znači proklamiranje jednakih prava čovjeka bez obzira na vanjska i slučajna obilježja koja proizlaze iz toga što se slučajno rodio s takvom bojom kože ili s takvim nacionalnim imenom. Humanizam znači prevladavanje svakog etnocentrizma, isticanje svoje društvene grupe ili naroda na račun drugoga, prevladavanje onog mentaliteta što ga je Hegel nazvao »duhovnim životinjskim carstvom«.

Povijesno iskustvo pokazuje da nacionalisti nisu sposobni rješavati pitanje ravnopravnih odnosa među narodima. I sada nam je jasno, zašto nisu. Njih je moguće riješiti samo s internacionalističkog gledišta, s gledišta velike zajednice naroda, iz koje valja istjerati svaki etnocentrizam, među-nacionalne mržnje i predrasude. U svijetu gdje su »nacionalni interesi« podređeni

egoističkim interesima kapitala, u kojima prevladavaju imperijalističke težnje, to je moguće samo s gledišta internacionalizma radničkog pokreta. Dovoljno je da odemo tamo gdje se vodi borba — u Vijetnam, pa da se u to uvjerimo, ako više ne vjerujemo onome što se odigravalo kod nas između 1941. i 1945. godine.